

Fransuz taryhyň gara tegmilleri

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 23 января, 2025

Fransuz taryhyň gara tegmilleri FRANSUZ TARYHYNYŇ GARA TEGMILLERI

«*Her ýurduň taryhynda utanylýan sahypalar bardyr*».

Eziz NESIN.

Fransuz kolonializminiň dünýä halklarynyň käbiriniň garsysyna amala aşyran gyrgynçylygy dünýä jemgyyetçiliginin wyždanyny häli-häzirlerem birahat etmäge dowam edýär.

Imperial syýasatyň çäginde dünýäniň çar künjünde koloniýalar gurup, esasanam Afrikadaky koloniýalarynda adam hukulkaryny aýak astyna alyp depgilän Fransiýanyň taryhy gyrgynçylyklar, görlüp-eşdilmedik zalymlıyklar bilen doly.

Fransiýa 1524-nji ýylда ýoredip başlan kolonialistik syýasaty netijesinde Afrikanyň günbatarynda we demirgazygynda ýigrimiden gowrak ýurtta agalyk sürdi. Afrikanyň 35 göterimi 300 ýyllap Fransiýanyň golastynda galdy. Senegal, Kot'd-Iwuar, Benin ýaly ýurtlar gul söwdasynyň merkezi hökmünde ulanyldy. Fransuz ýalmawuzlarynyň aýak basan ýurdunyň tebigy baýlyklary kolonialistleriň doýmaz-dolmaz holtumyna girdi.

■ Fransiýanyň Afrikadaky gara taryhy

Afrikada baş asyrlap dowam eden kolonial döwürde, hususanam Ikinji jahan urşy tamamlanonsoň, garaşsyzlyk ugrundaky görevse giren ýurtlarda halk gozgalaňlary zalymlıyklar bilen basyp ýatyryldy. Gazaply ölç alnyşyklarda iki milliondan gowrak afrikaly wepat boldy. Şeýle-de Fransiýa birinji we ikinji jahan uruşlarynda garaşsyzlygy wada berip öz hatarlarynda urşa ugradan halklarynyň hem depesinden basybilenlerini basyp, ganly ölç aldylar. Watanyň azatlygy ugrundaky söweşlerde iki milliondan gowrak afrikaly wepat boldy.

Ikinji jahan urşy gutarmanka garaşsyzlyk wada berlip fransuz goşunlarynda fronta sürlen alžirlileriň başlan demonstrasiýalarynda müňlerçe alžirli oka tutuldy. Taryha «1945-nji ýylyň 8-nji mayý gününüň Setif we Guelma gyrgynçylygy» diýip geçen wakalardan tä Alžiriniň garaşsyzlygyny gazanan 1962-nji ýylyna çenli gandöküşikli wakalar sistematiki ýagdaýda dowam etdi.

Alžiriň ýurt garaşsyzlygy ugrundaky söweşlerde fransuzlaryň elinden bir million adam wepat boldy. (Watan ugrunda alnyp barlan bu gahrymançylykly göreş barada belli türkmen ýazyjysy Gylyç Kulyýewiň «Ýanbermez Alžirli» romany hem bolmaly -t.b.). Fransiýa 1830-njy ýıldan bări alžir jemgyyetini medeni taýdan gysaja alyp geldi. Alžiriň öz milli mirasy bilen birlikde osmanly türkmen taryhynyň yzlarynyň hem ýurtdan ýitip ýok bolup gitmeginiň sebäpkäri Fransiýa ýurtta birnäçe medeni we dini eserleri öz çarçuwasynda islän ugruna gönükdirip bilyär.

■ Taryhyň iň uly gyrgynçylygynda Fransiýanyň roly

Fransiýanyň täsirinuň güýcli ýurtlarynda-da adam hukuklary aýak astyna az alynmady. Adamzat taryhynyň iň uly gyrgynçylyklaryndan biri hasap edilen we 800 müňden gowrak (başga maglumatlar adam pidalarynyň bir milliona ýetendigini habar berýär -t.b.) adamyň wepat bolan 1994-nji ýylyň Ruanda gyrgynçylygynda-da Fransiýanyň eliniň bardygy orta çykdy.

Ruanda gyrgynçylygynyň öňüsyrasy ýurtdaky fransuz harby gullukçylaryň toplan maglumatlaryny seljermezden ýurtdan çykyp gidendigini, käbir fransuz ofiserleriniň bolsa hut gyrgynçylyklaryň bolup geçmegine ýakyndan goldaw berendigi halkara beýannamalarda bellenip geçildi.

Fransiýa ýurduň günorta-günbatarynda bosgunlar üçin howpsyz zolak döretmek maksady bilen ýörite operasiýa geçirdi. Emma Ruandada gyrgynçylygyň öňüni almagyň deregine gandöküşligi gurnan Hutu hökümetine ýarag we maglumat kömegini beren Fransiýanyň garşysyna häli-häzirlerem halkara derejesinde dowam edýän arz-şikaýatlar bar. Fransiýanyň öňki ministri Fransua Mitteran 1998-nji ýylда «Le Figaro» gazetine beren

reportažynda: «0 ýurtlarda bolup geçýän gyrgynçylyga üns bereniňe degenok» diýendigini bütin dünýä bilyär.

Fransuzlaryň «Mediapart» internet saýty şu ýylyň fewral aýynda «Ruanda gyrgynçylygy: Fransiýanyň ýalançylygy orta çykdy» atly Fransuz Daşary kontrrazwedka gullugy DSGE-ä degişli maglumat esaslanyp çap eden habarynda hutu militanlary tarapyndan 800 müňe golaý tutsiniň öldürilendigini we munuň esasy günükärleriniň gizlenyändigini paş etdi.

■ Fransiýa gyrgynçylyk hakyndaky arhiw maglumatlarynyň üstüni örtmäge çalyşýar

Ruandada gyrgynçylygy amala aşyran hutu hökumetine uzak wagtlap goldaw berendigi sebäpli dünýä jemgyyetçiliginiň arasynda-da, ýurduň öz içinde-de tankyt taýagnyň astyna alnan Fransiýa gyrgynçylyk hakyndaky maglumatlaryň üstüni örtmäge çalyşýar.

Gyrgynçylyk döwrüniň arhiw maglumatlarynyň üstündäki «döwlet syry» ýarlygy aýrylangoňam, öñki Prezident Mitteran tarapyndan goýlan ikinji «gadagançylyk» sebäpli degişli maglumatlary edinmek mümkingadar kyn görünýär.

Fransiýanyň konstitusion sudynyň 2017-nji ýylyň sentýabr aýynda Ruanda gyrgynçylygy barada ylmy barlaglar alyp barýan bir alymyň gyrgynçylyk döwrüniň Prezident arhiwlerine girmek baradaky haýyşyny ret edendigi her kese mälim. Bular bilen birlikde, Fransiýa garşıy garaşyzlyk ugrünnda göreşip, uly ýitgileri çeken we ykdysady taýdan çöken ýurtlardan işlemäge gelýän işçileriň ujypsyzja aýlyklar tölenip, agyr-agyr işlerde işledilýändigi hem her kese aýdyň hakyatlaryň biri.